

z podstawowych składników świata genezyjskiego jest mityczność, dzięki której do głosu dochodzą rozmaite aspekty egzystencji (także ciemny biegun Bytu jako przejaw Boga i eschatonu) i przemian, jakim ona podlega. Drugim elementem współtworzącym wielopoziomową strukturę genezyjskiej rzeczywistości jest apokaliptyczność (rozdz. III: *Apokaliptyczność w poezji genezyjskiej*), której podstawowym wyobrażeniem jest rozrywanie granicy świata, w celu dotarcia do wnętrza transcendentnego bytu.

Książka Leszka Zwierzyńskiego, opisująca poezję genezyjską przez pryzmat egzystencji i eschatologii, skupia się na duchowej istocie bytu, z tego też względu za przedmiot swej analizy obiera mistyczne utwory Słowackiego. Jej szkatułkowa budowa sprawia, że badacz, a wraz z nim czytelnik, draży interesującą go problematykę, wnika w strukturę tekstów i jednocześnie oświetla je z różnych perspektyw, co sprawia, że dokonująca się niemal na oczach odbiorcy analiza nosi cechy kompletnego procesu. To autorskie odczytanie niełatwej pod każdym względem poetyckiej materii dowodzi z jednej strony niezwyklej pasji i rzetelności badacza, a z drugiej utwierdza w przekonaniu, że Słowackiego można odkrywać wciąż na nowo.

Iwona E. Rusek

DOI: 10.18318/WIEKXIX.2010.19

Bolesław Prus: pisarz nowoczesny, red. Jakub A. Malik,
Wydawnictwo KUL, Lublin 2009, ss. 260 + 2 nlb.

Prezentowany zbiór czternastu artykułów jest owocem kolejnego spotkania zorganizowanego przez lubelskie środowisko badaczy⁷, które tym razem poświęcone zostało nowoczesności Prusa jako pisarza, myśliciela, społecznika. Jako materiał analityczny książki *Bolesław Prus: pisarz nowoczesny* posłużyły m. in.: powieści (*Lalka* i *Emancypantki*); nowele (*Kamizelka*, *Pleśń świata*, *Cienie*, *Zemsta*); *Kroniki* oraz recenzje i prace teoretyczne pisarza, np. „*Farys*”, „*Ogniem i mieczem*”. *Powieść z dawnych lat Henryka Sienkiewicza*, *Notatki o kompozycji*, *Słowo o krytyce pozytywnej*. (*Poemat realistyczny w 6-ciu pieśniach*).

Wstęp autorstwa Jakuba A. Malika, redaktora tomu, zarysowuje główną ideę książki, którą ma być pokazanie wzajemnych powiązań dwóch kategorii: nowo-

⁷ Poprzednie poświęcone były m.in. odkrywaniu nowych przestrzeni interpretacyjnych powieści *Lalka* (tom pokonferencyjny: *Świat „Lalki”. 15 studiów*, red. J. A. Malik, Lublin 2005) czy nowelom Bolesława Prusa (konferencja zorganizowana pod hasłem: *Bolesław Prus: nowelistyka. Teksty i idee*, Kazimierz Dolny, 16-18 kwietnia 2009 roku).

czesności i dziewiętnastowieczności, jeśli w dotychczasowych badaniach w ogóle pojawiających się obok siebie, to traktowanych przede wszystkim opozycyjnie, jako wzajemnie się zwalczające czy wręcz wykluczające. Autorzy zamieszczonych tu studiów starają się natomiast odpowiedzieć na pytania „ile jest nowoczesności w dziewiętnastowieczności” i na czym ona polega, a także jak jedna z tych kategorii jest zakorzeniona w drugiej? Wydaje się jednak, że zagadnienie nowoczesności nie sprowadza się tu jedynie do analizy jej przejawów w okresie pozytywizmu, lecz jest rozumiane w sposób znacznie bardziej obszerny: „jako proces nieustannego modernizowania propozycji kulturowych, poetyk i światopoglądów”⁸, stanowiący nieodłączną cechę każdej epoki i każdej kultury. Przyjęcie tak szerokiej perspektywy powoduje jednak ryzyko utożsamiania dwóch odrębnych pojęć, mianowicie uniwersalizmu (w znaczeniu ‘ponadpokowości’, ‘ponadczasowości’) i nowoczesności. W efekcie niektóre z artykułów być może lepiej wpiłyby się w projekt pod hasłem: *Bolesław Prus: pisarz ponadczasowy*.

Tak np. *Kamizelka*, analizowana przez Pawła Próchniaka, ukazana jest jako utwór ponadpokowy, poruszający uniwersalne problemy ludzkiej egzystencji, w rodzaju moralnego wyboru, popełniania „szlachetnego oszustwa” w obliczu miłości i bezradności wobec nieuleczalnej choroby (gruźlicy). Zastanówmy się jednak, czy nowoczesność u Prusa jako autora m. in. wspomnianej noweli i *Emancypantek* ma polegać właśnie na uniwersalizmie, np. filozofii Dębickiego (o czym pisze Dariusz Trzeźniowski w tekście „*Emancypantki*”, czyli *filozofia błazna*), która się nie starzeje i nadal jest aktualna? Czy podjęta próba określenia „granic, wyznaczników, funkcji i celów”⁹ nowoczesności i pokazania twórczości Prusa w „nowych” kontekstach ma ograniczać się do nowatorskich, ale często jednoznacznych koncepcji pisarza (takich jak np. Prusowskie próby odczytania romantycznej liryki i określenia jej modelu z perspektywy teoretycznoliterackiej, ukazane przez Cezarego Zalewskiego). Czy jego trwanie przy pozytywistycznych ideałach, a równocześnie otwartość poznawcza (co sprawia, że w swym podejściu do poezji w pewnych aspektach „Prus okazuje się nadzwyczaj nowoczesny”, a w innych „nie jest zbyt nowoczesny”)¹⁰ wystarcza, by nazwać je doświadczeniem nowoczesności? Chyba jednak w próbie pokazania filozofii i twórczości autora *Lalki* w kategoriach nowoczesności nie do końca o to chodzi.

Książka niewątpliwie stanowi jednak kolejny ważny głos w toczącej się we współczesnej humanistyce dyskusji nad problemem nowoczesności, która jest

⁸ J. A. Malik, *Wstęp*, w: *Bolesław Prus: pisarz nowoczesny*, red. tegoż, Lublin 2009, s. 7.

⁹ Tamże.

¹⁰ C. Zalewski, *Prus i poezja. Uwagi na marginesie „Kronik”*, w: *Bolesław Prus...*, s. 210.

efektem swoistej mody na interpretowanie historii literatury przez pryzmat kategorii „modernizmu”, „modernizacji”, „nowoczesności”, a nawet „ponowoczesności”. Doskonale widać to w kontekście prac z ostatnich lat, czego przykładem może być m. in. opublikowany dwa lata temu w „Wiek XIX” tekst Ewy Paczoskiej *Latarnia czarnoksiężska, czyli dziewiętnastowieczność i nowoczesność*¹¹.

Próbując udzielić odpowiedzi na pytanie: „Od kiedy i jak dziewiętnastowieczni przeżywali nowoczesność jako doświadczenie życia i sztuki?” autorka przywołuje utrwaloną już w tradycji badawczej ostatnich lat ocenę, że doświadczenie nowoczesności było najbardziej istotnym wyzwaniem kultury XIX wieku, związanym z narodzinami społeczeństwa industrialnego i kultury masowej, rozwojem sztucznego środowiska miejskiego, gwałtownym przyspieszeniem tempa życia i komercjalizacją sztuki, rozdarciem jednostki między „pokusą indywidualizmu i zagrożeniem uprzedmiotowieniem”¹². Typowo nowoczesne postrzeganie świata jako przestrzeni nieustających zmian, trudnych do uchwycenia i opisanego w jakikolwiek spójny i logiczny sposób, przekłada się na obraz egzystencji człowieka, łączonej z takimi pojęciami jak: zgiełk, natłok, chaos, pogoń za pokusą, wieczne poczucie niespełnienia. Pojawiające się zniecałkowane obsesyjne poczucie bycia obserwowanym, pragnienie kreowania własnego wizerunku, jaki ofiarowujemy innym, istnienie uzależnione od komunikacji i spełniające się w relacji z drugą osobą, gdzie „tożsamość zaczyna być traktowana jako zadanie”¹³ to zjawiska, które badaczka odnotowuje jako charakterystyczne właśnie dla percepcji nowoczesności.

W podobny sposób postrzegają i analizują tę kategorię autorzy wielu tekstów w zbiorze *Bolesław Prus: pisarz nowoczesny*. Starają się oni dotknąć problemu wpisywania się twórczości Prusa w strukturę nowoczesnego postrzegania rzeczywistości, w której przyszło mu żyć, a zarazem jego trwania w obszarze dziewiętnastowieczności. Próbują odpowiedzieć na pytania: co zawdzięczamy pisarzowi w kontekście nowoczesnej kultury? czy jego twórczość, prezentowane przez nią wartości i poruszane w niej kwestie można nazwać nowoczesnymi?

¹¹ E. Paczoska, *Latarnia czarnoksiężska, czyli dziewiętnastowieczność i nowoczesność*, „Wiek XIX. Rocznik Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza”, Rok I (XLIII) 2008.

¹² Zob. przywoływane przez Ewę Paczoską teksty: R. Salvadori, *Mitologie nowoczesności*, przeł. H. Kralowa, Warszawa 2004; M. Berman, „*Wszystko, co stałe, rozpływa się w powietrzu...*” *Rzecz o doświadczeniu nowoczesności*, przeł. M. Szuster, wstęp A. Bielik-Robson, Kraków 2006; W. Tomasik, *Ikona nowoczesności. Kolej w literaturze polskiej*, Wrocław 2007.

¹³ Zob. A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, przeł. A. Szulżycka, Warszawa 2002.

Problemy, którym poświęcono wiele miejsca w omawianej książce dotyczą m.in. kwestii społeczno-politycznych, jak np. sprawa wywłaszczeniowa Polaków, asymilacja Żydów – widziana jako możliwość pełnoprawnego funkcjonowania w społeczeństwie wieloetnicznym przy jednoczesnym zachowaniu odrębności religijno-kulturowej (artykuły Tadeusza Budrewicza *Polska w roku 2008 – wizja Bolesława Prusa* i Jakuba A. Malika *Jerozolima wyśniona. Modernizowanie się poglądów Bolesława Prusa na tak zwaną kwestię żydowską. Re-wizja*). Wśród prezentowanych tematów są także i te, które dotyczą obyczajowych sfer życia i przejawiają się chociażby w udzielonej przez Wiesława Ratajczaka odpowiedzi na pytanie: czy to, jak bohaterowie *Lalki* Prusa patrzą na siebie, wpływa na pogłębienie prób odczytania powieści z nowej perspektywy: fragmentarycznego i niestałego doświadczania świata? Ten ostatni aspekt niewątpliwie wiąże się z nieustannym procesem budowania i rekonstruowania wobec owego świata własnej osobowości, ukazanym (na przykładzie Madzi z *Emancypantek* i Wokulskiego z *Lalki*) w tekście Joanny Zajkowskiej *Nowocześni bohaterowie Prusa*.

Z analizą sposobów postrzegania i znaczeń kategorii czy kontekstów nowoczesności mamy do czynienia także w tekście Izabeli Koczkodaj *Narracja jako struktura fotograficzna...*, poświęconym kwestii opisywalności świata przedstawionego w literaturze, a zarazem wpływowi nowych technologii na pojmowanie rzeczywistości i w efekcie – na nowatorstwo formy literackiej. Taką koncepcję poznawania literatury z perspektywy Prusa – badacza i odkrywcy, który odtwarza na kartach utworów doświadczaną zmysłowo rzeczywistość, starając się, by była jak najlepiej zrozumiana przez odbiorcę – przybliży Tomasz Sobieraj w swoim artykule, zajmując się (najogólniej mówiąc) innowacyjnością pisarza rozumianą w duchu pozytywistycznego scjentyzmu. Nowatorstwo tej twórczości podkreślają też inne teksty. Dwoistość wielkiej powieści Prusa pokazuje Jan Tomkowski (*Prawdziwe zakończenie „Lalki”, albo co się stało z Wokulskim?*), przedstawiając ją jako przykład prozy wpisującej się w konwencje literatury dziewiętnastowiecznej, a jednocześnie – dzięki zaskakującemu zakończeniu – odważnie je przelamującej, co właśnie czyni *Lalkę* powieścią „nowoczesną”.

Prusa za pisarza nowoczesnego uznaje także Renata Stachura-Lupa (*Bolesław Prus o działalności naukowej Juliana Ochorowicza*), udowadniając, że entuzjazm dla badań naukowych zmusił tego sceptyka wobec zjawisk niezrozumiałych do penetrowania nowych obszarów paranaukowych (nie negował on wszak ani mediumizmu, ani spirytyzmu). Taka postawa w końcu sytuowała jego poglądy i zainteresowania gdzieś pomiędzy doświadczalnymi naukami przyrodniczymi a zjawiskami metapsychicznymi i pytaniem o istnienie duchów; wreszcie – uczyniła go pisarzem-eksperymentatorem, próbującym wprowadzać do swoich powieści wątki *science fiction*.

Postrzeganie pisarstwa i myśli Prusa w kategoriach nowoczesności dotyczy także problemu utraty wrażliwości religijno-metafizycznej i prób jej przywrócenia w świecie konsumpcjonizmu i globalizmu, co stanowi przedmiot analizy w tekście Macieja Glogera *Prus, Miłosz i Marquard wobec nowoczesności (jako wiecznego powrotu tego samego)*. Jednak rozważania te kończą się refleksją, że w najważniejszych sprawach nie warto „spieszyć za nowością”, a także stawiają prowokujące pytanie o prawdziwą naturę tej „nowości”.

Inny artykuł – *Alterglobalista Bolesław Prus (na podstawie „Kronik” Bartłomieja Szleszyńskiego* – pokazuje natomiast, że Prus-kronikarz (nie zamykający się przecież na odkrycia w dziedzinie techniki), mający świadomość „przybliżania” i „kurczenia się” świata w obliczu dokonujących się zmian, staje się alterglobalistą *avant la lettre*, wyrażając obawę, że nowe zjawisko globalizmu – którego początków być może należy doszukiwać się już w XIX wieku – niesie ze sobą szanse rozwoju, ale też niebezpieczeństwo wyzysku i zniewolenia.

Nowoczesność dotyczy również problemów przekładu, co dobrze ilustruje zestawienie dwóch anglojęzycznych tłumaczeń *Lalki* w artykule Aleksandry Budrewicz-Beratan (*Czy Wokulski widział psy w Paryżu? „The Doll” a „Lalka” Prusa*), który w wielu miejscach ma charakter niepochlebnej recenzji pracy tłumaczy. Tekst jest przykładem rzeczowej oceny, na ile można w translacji „unowocześniać” powieść z XIX wieku. Autorka próbuje udowodnić, że modernizowanie tłumaczonej powieści w celu przybliżenia jej współczesnemu czytelnikowi angielskiemu, polegające na odrzuceniu kontekstu historycznego i pozbawieniu miejsca akcji (w tym wypadku Warszawy w okresie zaborów) realiów epoki, grozi utratą artystycznej wartości aż do sprowadzenia arcydzieła („powieści z wielkich pytań epoki”) do poziomu popularnego czytadła typu Harlequin.

Nowoczesność u Prusa, zdaniem badaczy, to konstruowanie powieści jako kompozycji otwartej, to nowa perspektywa kreacji artystycznej złożonych postaci, podlegających dynamicznym zmianom wraz z rozwojem akcji powieści – jego bohaterowie, choć na początku wydają się wpisywać w sztywny schemat pozytywistycznego realizmu, w istocie prezentują niezwykłą różnorodność zachowań i zaskakujących reakcji psychologicznych w odpowiedzi na problemy, z którymi się borykają. To wreszcie Prusowskie wizje przyszłości i ukazanie zmieniającego się tempa życia nie tyle w opisach funkcjonowania nowych wynalazków i kierunków rozwoju myśli technologicznej, ile w „krzykliwych” polemikach krytyków literackich (np. artykuł Tadeusza Budrewicza), gdzie szybkość ripost zdaje się przypominać dzisiejszemu czytelnikowi wymianę informacji na forach internetowych. Niebezpieczeństwo tkwić może jednak w przesadnym pragnieniu uwspółcześniania twórczości i myśli Prusa; chcąc za wszelką cenę uczynić zeń

prekursora nowoczesności możemy zapomnieć, że jego korzenie wyrastają z dziewiętnastowieczności – konkretnej epoki, z jej historycznymi realiami, kulturą, tradycją i sposobami postrzegania świata¹⁴.

Jak pokazuje choćby pobieżna analiza tekstów, składających się na książkę *Bolesław Prus: pisarz nowoczesny* – zjawisko nowoczesności, rozpatrywane chętnie w ostatnich latach w perspektywie wieku XIX, ujęte w kontekście twórczości jednego pisarza, okazuje się równie niejednoznaczne i skomplikowane, co próby uchwycenia genezy i charakteru „nowoczesnej mentalności”.

Agnieszka Bąbel
Agata Grabowska-Kuniczuk

Henryk Sienkiewicz, *Listy* [od t. 2: *Ze zbiorów Juliana Krzyżanowskiego*], konsultant Maria Kornilowicz,
Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy – T. 1, cz. 1-2,
red. i wstęp Julian Krzyżanowski, oprac. Maria Bokszczanin, wstęp
i biogramy adresatów Julian Krzyżanowski, oprac. i przypisy Maria
Bokszczanin (zespół listów do Młcisława Godlewskiego opracował
Edward Kiernicki), 1977, 473 + 554 s. – T. 2. Cz. 1-3, oprac. wstęp
i przypisy Maria Bokszczanin, 1996, 643 + 565 + 666 s. – T. 3.
Cz. 1-3, [od t. 3:] oprac., wstęp i przypisy Maria Bokszczanin 2007,
594 + 506 + 682 s. – T. 4. Cz. 1-3. 2008, 530 + 546 + 666 s. – T. 5.
Cz. 1-3. 2009, 613 + 635 + 718 s.

Na doniosłość tej edycji składa się waga autorskiego dzieła i doskonałość jego edytorskiego opracowania. Dziełem są *Listy* Henryka Sienkiewicza, po raz

---

¹⁴ Niebezpieczeństwo wynikające z projekcji współczesnych skojarzeń i oczekiwań na tekst dziewiętnastowieczny dostrzegali badacze twórczości Prusa już w latach sześćdziesiątych XX wieku. Warto tu przywołać przykład polemiki Henryka Markiewicza i Ludwika Grzeniewskiego w sprawie przypisu do II wydania *Lalki* (PIW Warszawa 1960), dotyczącego „przykaszczyków” (którzy często zapuszczali się w okolice Cytadeli i wchodzili w konflikt z carską policją). Podczas gdy jeden z interpretatorów, zgodnie z dwudziestowiecznym skojarzeniem, widzi w nich rewolucjonistów, usiłujących nawiązać kontakt z więźniami politycznymi słynnego Dziesiątego Pawilonu, drugi – posługując się wiedzą na temat obyczajowych realiów Warszawy końca XIX wieku – uważa bohaterów po prostu za klientów domów publicznych, które wówczas znajdowały się właśnie w tym rejonie miasta. (Zob. L. B. Grzeniewski, *Warszawskie sprawy „Lalki” Prusa*, w: tegoż, *Warszawa w „Lalce” Bolesława Prusa*, Warszawa 1965, s. 309-317; pierwodruk: „Stolica” 1960, nr 34).